

Aquatilia: un lexic adus la suprafață

Michèle Fruyt et Mauro Lasagna, *Les animaux aquatiques en latin : étude linguistique et sociétale*, Paris, l'Harmattan, 2023, 492 p.

După cum se precizează în titlu, lucrarea este o analiză terminologică, făcută atât cu mijloacele lingvisticii sincronice și diacronice, cât și din perspectiva complexă a percepției referențelor extralingvistice în societatea latină. Termenii analizați aparțin unui lexic aflat la intersecția dintre limba comună, accesibilă oamenilor simpli (pescari) și terminologia atestată în scris, la diferiți autori de literatură științifică și chiar artistică.

Cercetarea amplă și aprofundată făcută de Michèle Fruyt și Mauro Lasagna are ca rezultat un veritabil tratat dedicat identificării, descrierii și denumirii ființelor acvatice din lexicul Antichității latine clasice și târzii. Aceasta este și intenția declarată de autori în primele pagini ale cărții: „Notre apport réside dans l'identification des animaux (souvent problématique), mais aussi dans la recherche de la raison d'être de leurs dénominations, le pourquoi pouvant justifier que tel ou tel animal aquatique s'appelle ainsi en latin.” (p. 12). Dificultățile unui asemenea demers sunt determinate nu numai de bogăția materialului selectat, ci și de aducerea lui în actualitate, după mai mult de două milenii de evoluție zoologică și lingvistică.

Organizarea riguroasă, pe categorii, a termenilor a condus la o structură complexă și amănunțită a lucrării, ilustrată atât în cuprinsul de la sfârșit (p. 481-489) cât și într-un util sumar, care ghidează lectura de la început (p. 9).

Cele patru mari părți, care precedă concluziile, reprezintă abordări diferite, dar complementare, fiind organizate după criterii filologice, zoologice, lexicale (contrastive) și pur lingvistice.

Partea I, intitulată *Les animaux aquatiques dans la langue latine et la société romaine* [Animalele acvatice în limba latină și în societatea romană], structurată în nouă secțiuni, începe cu precizarea surselor din care a fost excerptat materialul. Cel mai important autor și principala sursă a studiului este Pliniu cel Bătrân (*Historia naturalis*) care identifică peste 70 de specii de pești și 30 de specii de crustacee (p. 20) reunite sub numele de *aquatilia* „animale care trăiesc în apă” (p. 18). Între ceilalți autori latini din diferite epoci găsim menționați atât poeți, cât și autori de tratate (agricole, culinare, de retorică, de limbă): Ovidiu (p. 22), Ausoniu (p. 23), Columella (p. 23), Ennius (p. 23), Luciliu (p. 24), Apicius (p. 26), Horațiu, Marțial, Iuvenal (p. 26), Apuleius (p. 26), Varro (p. 26-28), Quintilian (p. 28), Isidor din Sevilla (p. 29). În secțiunea a doua (p. 29-34) se face necesara distincție între un vocabular tehnic și o nomenclatură științifică (p. 29), între denumirile uzuale și cele științifice (p. 29) și se observă „absența relației biunivoce între lexem și unitatea denotată” (p. 33-34). Secțiunea a treia (p. 35-45) este dedicată cuvântului generic *piscis* „pește”, care este atestat cu sensuri diferite, mai largi sau mai restrânse, precizându-se ipotezele referitoare la etimologia indo-europeană a termenului (p. 42) și familia productivă de

cuvinte formată de la radicalul *pisc*- în latină: formații nominale, verbale, deverbale, compuneri (p. 43-45). Secțiunea a patra e consacrată evoluției termenilor generici *conca/concha* „scoică”, care denumește „molusca și carapacea ei” (p. 45), spre deosebire de *cochlăa* „cochilie”, cu sensul de „carapace spiralată” (p. 49). Secțiunea a cincea (p. 54-70), pornind de la atestări din literatura latină, descrie utilizarea peștilor și a scoicilor în alimentația lumii romane (p. 54-66), în medicina vremii (p. 66) și chiar în practicile religioase (p. 67-70). Secțiunea a șasea (p. 70-78) redă viziunea Antichității asupra primordialității mării și a superiorității acesteia asupra pământului, tocmai datorită bogăției naturale pe care o adăpostește. Următoarea secțiune (p. 78-86) se referă la o serie de vietăți marine care se găsesc în conștiința comună grație expresiilor fixe și proverbelor. Penultima secțiune (p. 87-99) conține o seamă de clasificări ale denumirii animalelor acvatice, în funcție de forma, culoarea, sunetele pe care le scot etc., denumiri calchiate după greacă (p. 95) sau create în latină prin transfer metaforic (p. 97). Acest ultim aspect este dezvoltat în secțiunea a noua (p. 99-105) din perspectiva modului în care se operează aceste transferuri.

Partea a II-a a cărții, *Les catégories des animaux aquatiques* [Categorii de animale acvatice] este împărțită în opt capitole, fiind cea mai voluminoasă (p. 107-384). Ea cuprinde analiza fiecărui termen selectat, asemenea unei lucrări lexicografice, însă depășește, prin informație și problematică, orice dicționar de limbă. Materialul variat este organizat alfabetic, dar în funcție de criteriul apartenenței animalelor acvatice la diferite categorii zoologice (cu excepția capitolului 7): 1. *Les poissons de mer* [Peștii de mare] (p. 109-230), 2. *Les poissons de rivière* [Peștii de râu] (p. 231-270), 3. *Les crustacés* [Crustaceele] (p. 271-290), 4. *Les mollusques* [Moluștele] (p. 291-336), 5. *Cnidaires, annélides, échinodermes, spongiaires* [Cnidarii, anelidele, echinodermele, spongierii] (p. 337-352), 6. *Les mammifères marins* [Mamiferele marine] (p. 353-362), 7. *Monstres marins, animaux fabuleux*, beluae [Monștrii marini, animalele fabuloase, *beluae*¹] (p. 363-374), 8. *Les reptiles* [Reptilele] (p. 375-384). Analiza fiecărui termen este exhaustivă, chiar dacă, uneori, nu se poate stabili precis referentul extralingvistic (*designatum*) al cuvântului atestat în textul latin. Pentru unele vietăți acvatice, denumirile sunt fie prea vagi (ex.: *homo marinus* „monstru marin cu figură umană”, *mus marinus* „șoarece marin” etc.) fie prea generale (*cornuta* „care are coarne”, *lucerna* „vietate fosforescentă” etc.). Putând fi diferită de la un termen la altul în funcție de informațiile oferite de surse, analiza are în vedere, în general, descrierea caracteristicilor animalului (*description, traits saillants*), originea cuvântului (*origine/étymologie*), procedeul de denumire (*procédé de dénomination*), schimbările de sens (*évolution/extension sémantique*), formarea cuvântului (*formation du mot*), observații de fonetică și morfologie (*phonétique et morphologie*) etc. Sunt și situații în care autorii nu se pot baza pe bibliografia existentă, fie pentru că informațiile nu există, fie pentru că nu sunt de acord cu cele existente, aducând argumente în favoarea unor interpretări proprii asupra modului de formare a cuvântului (*proposition sur la formation du mot*, ex.: *lūcius, mustēla*), etimologiei (*proposition étymologique*, ex.: *sălăr*; *une origine difficile*, ex.: *squilla*); complexului sonor (*justification phonétique de la proposition*,

¹ „Animal mare; monstru”.

ex.: *sălăr*), sensului (*notre analyse*, ex.: *nătrîx*). Identificarea referentului din lumea reală poate fi insurmontabilă pentru filolog (*problèmes d'identification*) din cauza ambiguității traducerilor propuse în diferite limbi: ex. lat. *căpîțō*, tradus în franceză *chevesne* sau *meunier*, în italiană *cavèdano*, însă, în engleză *chub*, care corespunde, de fapt, it. *ghiozzo*, cuvânt care denotă un alt pește (v. p. 239).

Părțile a IV-a, *Tableau synoptique* [Tabel sinoptic] (p. 385-414), și a V-a, *Synthèse linguistique* [Sinteză lingvistică] (p. 415-444), sunt mai scurte, propunând o viziune sintetică, însă extrem de utilă atât pentru traducător, cât și pentru cercetător. Prima reunește în aceeași schemă termenul latin atestat în Antichitate, denumirea sa științifică internațională în latină (stabilită în sec. al XVIII-lea de savantul suedez Carl von Linné, 1707-1778), urmată de denumirile echivalente în franceză, italiană, engleză și germană, principalele limbi în care a fost tradusă literatura latină clasică și târzie.

Ultima parte este concepută ca un ghid explicativ, din perspectivă lingvistică, pornind de la o amănunțită statistică a întregului material folosit. Celor 286 de intrări (de dicționar) le corespund 258 de semnificanți, deoarece 28 sunt menționați în capitole diferite. Autorii oferă și o foarte necesară structură etimologică a termenilor. Dintre aceștia, 104 sunt considerați creații lexicale în latină, 137 sunt împrumuturi din limba greacă (cu o discuție asupra statutului lor în latină, p. 419-420), 4 sunt termeni din limba galilor (p. 420-421), 1 termen provine dintr-o limbă nedeterminată (p. 421), iar 6 sunt moșteniți din indo-europeană (p. 421-422). Pentru 13 termeni, nu se pot face afirmații, fiind considerați de origine obscură (p. 422).

Tot în partea finală sunt adăugate explicații privitoare la procedeul de transfer, în ce privește denumirea vietăților marine, având în vedere că în multe cazuri ele își primesc numele de la entități terestre. Acest fenomen lingvistic poate să conducă la schimbări de gen, morfologice, la omonimii sau la derivări cu sufixe (p. 422-426). Spre deosebire, procedeul direct, de denumire pe baza unei trăsături caracteristice, produce creații pornind de la un adjectiv (*sarda* „sardea”, prin substantivizare de la femininul adj. etnic *Sardus*), de la un substantiv, cu ajutorul unor sufixe comune (*caput* > *căpîțō*, numele unui pește cu un cap mare) (p. 427-428) sau prin compunere (*acipenser*, *conger*). Prezentarea completă a sufixelor prin care s-au obținut nume de animale acvatice prin derivare se face în ultimul subcapitol, dedicat formării cuvintelor de dată latină (p. 431-444).

Concluziile autorilor (p. 445-452) relevă nu numai locul important al acestui lexic în comunicarea latinilor, cât și rolul pe care ființele acvatice îl aveau în societatea romană (alimentație, medicină etc.), inclusiv ca indicator al rangului social. Pornind de la concepția unitară despre lume a romanilor, care includea toate cele trei registre: terestru, acvatic și ceresc, formarea numelor pentru vietăți acvatice s-a făcut pornind de la domeniul pe care omul îl cunoaște cel mai bine (terestru). Prin urmare, „le vocabulaire des animaux aquatiques se caractérise par la suprématie des procédés indirects par transferts métaphoriques” (p. 447). Acestor denumiri li s-au adăugat cele formate în urma observației, a percepției trăsăturilor distinctive.

Scriitorii latini au transmis un material bogat, însă inegal. Observațiile lor merg de la simpla atestare a unei denumiri, până la descrieri în contexte variate, putând să devină, în egală măsură, surse de informații precise, dar și de confuzii.

Cei doi autori ai cărții, Michèle Fruyt și Mauro Lasagna, specialiști în Antichitatea romană și în lingvistica latină, într-o colaborare fructuoasă franco-italiană, au reușit nu doar să identifice și să corecteze unele percepții pe baza cunoștințelor de până acum, ci și să aducă elemente noi, cercetări proprii, privitoare la formarea cuvintelor, la etimologia lor și la procedeele de denumire în limba latină (p. 451). Lucrarea celor doi lingviști reunește o informație de tip enciclopedic, atent structurată, cu scopul de a conduce lectura spre un rezultat care, printr-o riguroasă analiză lexicală, deschide o nouă viziune asupra societății romane în ansamblu.

George Bogdan ȚÂRA
(Universitatea de Vest din Timișoara)